

Joseph Nigg

Preobrazba feniksa: od crkvenih otaca do bestijarija

Od svih životinja koje su rani i srednjovjekovni kršćani odabrali za svoje poučne simbole, mitski je feniks preuzeo najvažniju ulogu, simbolizirajući Uskrsnuće, temeljni pojam kršćanske doktrine. Čudesna je ptica, koja se ponovno rađa iz vlastita pepela, imala simboličnu važnost i prije no što su crkveni oci njenom pričom dokazali Uskrsnuće. Postupni je razvoj feniksa u kršćanskoj umjetnosti i književnosti zamršen. Dok je tijelo ranokršćanskog feniksa proizišlo iz dviju tradicija, slika je ptice nastala iz klasičnog modela nevezanog za tekst. Tek bestijariji 12. i 13. stoljeća, koji su kopirali ranije tekstove, počinju stvarati prikaz feniksa kakav danas poznajemo.

Feniks ulazi u kršćansku dogmu tekstem *Pisma Korinćanima* svetog Klementa iz Rima (oko 96. godine poslije Krista), koji predstavlja svojevrsan prijekor upućen buntovnim laicima. Klement naivno navodi kako u predjelima Arabije «postoji ptica koja se naziva feniks». Svakih 500 godina ptica umire i propada u gnijezdu začina; iz gnijezda izađe crv koji izrasta u ptića i nosi kosti svog roditelja u Egipat, tj. u Heliopol, gdje se nalazi hram Sunca. Klement svoje poglavlje dovršava preispitivanjem svih koji ne vjeruju u Božje obećanje uskrsnuća, kad to on sam dokazuje «običnom pticom». Papina je propovijed prilagođena kompilacija sastavljena od feniksovih odlika, koju možemo pronaći u tekstovima od Plinija Starijeg i Ovidija do Herodotovih utjecajnih opisa zapadnjačkog feniksa iz 5. stoljeća. Nedugo nakon što se Klementovo djelo proširilo, grčki *Physiologus*, uzor kasnijih bestijarija, mijenja feniksove odlike i navodi kako je feniks indijska ptica koja umire u plamenu gnijezdu i uskrsuje tri dana kasnije poput Isusa. Mnoge inačice *Physiologusa* i drugih djela na koja je utjecao poistovjećuju pticu s Kristovim Uskrsnućem, uključujući i ponovno rođenje nakon tri dana. Također, smrt u vatri značajno je drugačiji motiv od zastarjelih tradicija koje prihvaća Klement. Tertulijan, sveti Ambrozije, mnogi crkveni oci te kasniji tvorci bestijarija duguju svoje prikaze jednoj ili objema kršćanskim alegorijama. Jedini pisani autoritet jest Tertulijanov krivi prijevod 12. retka 92. psalma, gdje piše kako će «pravednici napredovati poput feniksa», dok židovski komentatori Knjigu o Jobu (92. poglavlje, 12. redak) čitaju: «umrijet ću u svom gnijezdu i oplemeniti svoje dane poput feniksa». Ranokršćanski prikaz feniksa vuče korijene iz antičkih izvora, ali se ne poklapa s opisima Herodota i ostalih grčko-rimskih autora. Grčki je povjesničar utemeljio svoj opis na priči koju su mu, o ptici *benu*, nalik na čaplju, ispričali svećenici u heliopolskom hramu, iako su prikazi - koje je vidio i koje je nazivao «feniks» - prikazivali drugačiju vrstu ptice, nalik na orla. Izvor osnovne priče o feniksu u Heliopolu i rimsko zauzimanje Egipta doveli su do sinkretizacije egipatske ptice *benu* u dugonogog, okretnog feniksa, koji se nalazio na reversima carskih novčića, od vladavine Hadrijana pa sve do konstantinske dinastije. U međuvremenu su, u Priscillinim i ostalim katakombama, progonjeni Kršćani slikali ili urezivali najranije primjere ove ptice: figuru s aureolom koja umire u vatrama žrtvovanja i mučeništva u trenutku prije samog uskrsnuća, što je nalikovalo rimskim prikazima. Drugačiji motiv feniksa nalazio se na reljefima sarkofaga i u apsidalnim mozaicima, poput onoga rimske crkve Svetih Kuzme i Damjana. U sceni prepoznatoj kao *Traditio legis*, uskrsla ptica sjedi na palmi datulje s desna uskrsnom Kristu, svecima i apostolima u raju. Feniks i plodno palmino stablo zbog svoje su se grčke istoznačnosti još od početka prikazivanja blisko povezivali.

Klasični su uzori u *Etimologijama* svetoga Izidora, seviljskoga biskupa (5. stoljeće), pomogli u proširenju *Physiologusa* u ono što će postati bestijariji kasnijeg srednjeg vijeka. U slučaju feniksa pisci često povezuju Izidorovu etimologiju s parafrazama iz *Physiologusa* i Ambrozijeva *Hexamerona*. Takvi su tekstovi nastali iz različitih tradicija o feniksu, podržanih od crkvenih otaca i *Physiologusa* te, kako se čini, bez zanimanja pisara za moguće nedosljednosti među izvorima. Te su stranice utjecale na ikonografiju feniksa. Do 12. je stoljeća rimska i ranokršćanska aureola nestala, dok su se noge u minijaturama bestijarija skratile. Ptica se najčešće prikazuje u nizu narativnih parova slika kako skuplja začine za lomaču te umire, tj. ponovno se rađa u plamenu, s krilima raširenim u položaj raspeća ili uzašašća. Najčešći se prikaz feniksa razvio u renesansnoj heraldici, alkemiji, amblemima knjiga i vodenim žigovima te, naposljetku, u modernim insignijama i dizajnu, koji najčešće

simboliziraju obnovu nakon uništenja. Poznati je amblem pisca D.H. Lawrencea iz 20. stoljeća nastao po uzoru na minijature bestijarija Ashmole.

Prijevod s engleskoga: Virna Car